

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

BAKİ DÖVLƏT UNİVERSİTETİ

BAKİ DÖVLƏT UNİVERSİTETİNİN

ŞƏRQŞÜNASLIQ

JURNALI

JOURNAL OF
ORIENTAL STUDIES
OF BAKU STATE UNIVERSITY

1/2026

ISSN (Online) 3134-7231

ISSN (Print) 3134-9013

Bakı – 2026

*Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyində
21 oktyabr 2021-ci il tarixində qeydiyyatdan keçmişdir
(Mətbu nəşrlərin reyestrinə daxil edilmə nömrəsi 4361)*

Baş redaktor:
akademik Rafael Hüseynov

Redaksiya heyəti:

BELLİNGERİ CAMPIERO

Professor; Venesiya Ka Foskari Universiteti, İtaliya

CAVADİ HƏSƏN

Professor; Kaliforniya Universiteti, ABŞ

CƏLİLOV OQTAY

Filologiya elmləri doktoru, professor;

Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan

ÇALISOVA NATALIYA

Filologiya elmləri doktoru, professor;

Rusiya Dövlət Humanitar Universiteti, Rusiya

EKİCİ METİN

Professor; Ege Universiteti, Türk Dünyası

Araşdırmaları İnstitutu, Türkiyə

FİLİPPOV ALEKSANDR

Filologiya elmləri doktoru, professor;

Sankt-Peterburq Dövlət Universiteti, Rusiya

XƏNDAN AYDAN

Filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru, dosent;

Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan

KAZIMOV MEHDİ

Filologiya elmləri doktoru, professor;

Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan

QARADAĞLI VUQAR

Filologiya elmləri doktoru, dosent;

Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan

QASIMOVA AİDA

Filologiya elmləri doktoru, professor;

Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan

LO MBAYE

Professor; Dyuk Universiteti, ABŞ

MANSOOR ASMA

Professor; İslamabad Beynəlxalq İslam

Universiteti, Pakistan

MƏMMƏDOVA ƏSMƏTXANIM

Filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru, dosent;

Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan

NİKOLAYEVA MARIYA

Filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru, dosent;

Rusiya Elmlər Akademiyası, Rusiya

OÇİLOV OZODCƏN

Filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru;

Özbəkistan Dövlət Şərqsünaslıq Universiteti,

Özbəkistan

RƏSULOĞ ƏSGƏR

Filologiya elmləri doktoru, professor;

Milli Arxiv İdarəsi, Azərbaycan

RÜSTƏMOV RUFƏT

Filologiya elmləri doktoru, professor;

Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan

SUFİYEV ŞODİMAXAMMAD

Filologiya elmləri doktoru, professor;

Tacikistan Respublikası Elmlər Akademiyası,

Tacikistan

TOBİA STEFAN

Professor; Strasburq Universiteti, Fransa

Bakı Dövlət Universitetinin **ŞƏRQŞÜNASLIQ** jurnalı/Journal of **ORIENTAL STUDIES** of Baku State University, № 1, 2026. – 168 səh. Bakı, BDU, 2026.

ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ

ƏQİQ CƏFƏRZADƏ Gülnar

QACAR ŞAHZADƏLƏRİNİN BƏDİİ İRSİ – MƏHƏMMƏDƏLİ MİRZƏ DÖVLƏTŞAH

The Literary Legacy of Qajar Princes – Mohammad-`Ali Mirza Dowlatshah

<https://doi.org/10.30546/209805.2026.105.1.305>

13

HÜSEYNBALAYEVA Təranə

“ƏHDİ-ƏTİQ” MƏTNLƏRİNDƏ QƏHRƏMANLIQ MÖVZUSU VƏ ONUN DÜNYA ƏDƏBİYYATINDA ARXETİPİK YERİ

The Theme of Heroism in the Texts of the Old Testament and Its Archetypal Role in World Literature

<https://doi.org/10.30546/209805.2026.105.1.309>

23

HÜSEYNOV Rafael

THE POWER OF THE CLASSICAL PERSIAN POETIC HERITAGE TO ENDURE AND SERVE AS A MODEL

Klassik farsdilli poetik irsin yaşamaq və örnək olmaq gücü

<https://doi.org/10.30546/209805.2026.105.1.312>

34

DİLÇİLİK

ƏLİBƏYLİ Şəfəq

FÜZULİNİN “SAQINAMƏ” ƏSƏRİNİN TƏRCÜMƏSİNİN LİNGVOPOETİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Linguopoetic Features of The Translation of Fizulu “Saginama”

<https://doi.org/10.30546/209805.2026.105.1.321>

73

QARADAĞLI VÜQAR

THE FUNCTIONAL DOMAINS OF JARR AND NAŞB IN ARABIC: A CONTRASTIVE ANALYSIS WITH THE AZERBAIJANI CASE SYSTEM

Ərəb dilində *jarr* və *naşb*-in funksional sahələri: Azərbaycan dilinin hal kateqoriyası ilə müqayisəli təhlil

<https://doi.org/10.30546/209805.2026.105.1.328>

83

MƏMMƏDOVA Ziyafət

KLASSİK FARSDİLLİ POEZİYA NÜMUNƏLƏRİNDƏN SEÇİLMİŞ BİTKİ ADLARININ İZAHLI LÜĞƏTİ

An Explanatory Dictionary of Plant Names Based on Selected Examples of Classical Persian Poetry

<https://doi.org/10.30546/209805.2026.105.1.335>

95

TƏRCÜMƏ NƏZƏRİYYƏSİ VƏ ÇEVİRMƏLƏR

XƏNDAN Aydan

MEHMET KAPLAN. ŞEİR TƏHLİLLƏRİ 2 (CÜMHURİYYƏT DÖVRÜ TÜRK ŞEİRİ)

Mehmet Kaplan. Poetry Analysis 2. (Turkish Poetry of the Republican Period)

<https://doi.org/10.30546/209805.2026.105.1.333>

119

QASIMOVA Aidə

ÜMİD SAFİ. RADİKAL EŞQ: İSLAM MİSTİK ƏNƏNƏLƏR TƏLİMİ

Omid Safi. Radical Love: Teachings from Islamic Mystical Tradition

<https://doi.org/10.30546/209805.2026.105.1.337>

124

TƏQDİMATLAR, RƏYLƏR, DƏYƏRLƏNDİRMƏLƏR

GÜLTEKİN İlhamə

**ƏHMƏD HƏZİNİNİN “CAMİÜL-MÜRŞİDİN” ƏSƏRİNİN BERLİN
KİTABXANASINDA QORUNAN YEGANƏ ƏLYAZMA NÜSXƏSİ HAQQINDA**

About The Only Manuscript Copy of Ahmed Hazini's Jâmiu'l-Murshidîn Preserved
In The Berlin Library

<https://doi.org/10.30546/209805.2026.105.1.345>

139

HÜSEYNOV Rafael

**TƏSƏVVÜF POEZİYASININ MAHİYYƏTİNİN DƏRKİ VƏ TƏŞƏKKÜLÜNÜN
DÜZGÜN TƏSƏVVÜRÜ ÜÇÜN GƏRƏK OLAN TƏMƏL ŞƏRTLƏR**

The fundamental conditions necessary for a scientific understanding of the
essence of Sufi poetry and a proper understanding of the process of its formation

<https://doi.org/10.30546/209805.2026.105.1.348>

146

APA7 qaynaq göstərmə təlimatı

164

Nəşrə dair tələblər

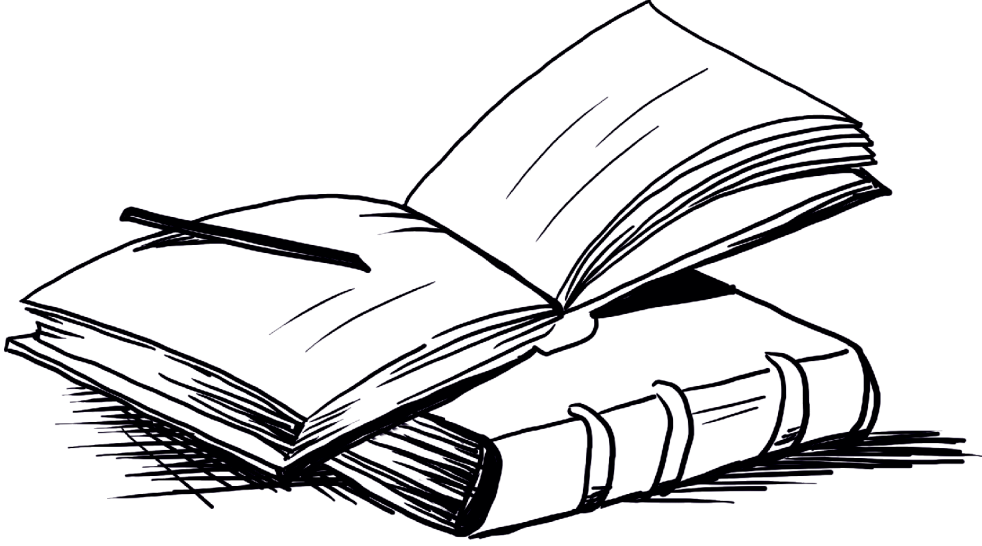
166

Publication requirements

167

DİLÇİLİK

UOT 811.222.1

DOI <https://doi.org/10.30546/209805.2026.105.1.335>

KLASSİK FARSDİLLİ POEZİYA NÜMUNƏLƏRİNDƏN SEÇİLMİŞ BİTKİ ADLARININ İZAHLI LÜĞƏTİ

ZİYAFƏT MƏMMƏDOVA*

Xülasə

Nəbatat aləminə aid leksik vahidlərin izahına və geniş şərhinə həsr olunan “Qol və giyah dər ədəbiyyat-e mənzum-e farsı” (“Farsdilli nəzm əsərlərində işlədilən bitki adları”) adlı əsərin müəllifi İran alimi doktor Qulamhüseyn Rəngçidir. Bu kitab 1994 (1372)-cü ildə Tehran şəhərində nəşr olunmuşdur. Fars dili poeziya dili kimi tanındığına görə, məlumdur ki, fars nəzm əsərləri ilk yarandığı dövrdən şairlər bitkilərin, xüsusən də güllərin rəngini, ətrini, xarici görünüşünü vəsf edən misilsiz şeir nümunələri, zəngin ədəbi əsərlər yaratmışlar. Farsdilli şairlərin əsərlərində gül zəriflik, tərəvət və gözəllik simvolu olmaqla bərabər, həm də şadlıq, sevinc mənbəyi olduğundan onu ruhu hərəkətə gətirən, canlandırان və qüvvətləndirən bir amil kimi şərh etmişlər.

Doktor Qulamhüseyn Rəngçinin də bu kitabı yazmaqda məqsədi farsdilli şairlərin ilk şeirlərinin yarandığı vaxtdan Monqol hakimiyyəti dövrünün başlanğıcına qədər onların nəzmə çəkdiqləri bitki aləminə həsr edilən şeir nümunələrini toplayıb tədqiq etmək olmuşdur. Son dərəcə ağır və gərgin əməyin nəticəsində müəllif dilçilik, ədəbiyyatşünaslıq, leksikoqrafik və mənbəşünaslıq sahəsində çalışan araşdırıcılar üçün çox dəyərli bir əsər yaratmışdır. Müəllif burada 250 adda müxtəlif növ bitkilərin geniş şərhini, izahını və təhlilini verməklə bərabər, təxminən 75 şairin 870-ə yaxın şeir beytlərindən sitatlar gətirməklə maraqlı və faydalı bir izahlı lüğət tərtib etmişdir.

Açar sözlər: *klassik farsdilli poeziya, bitki adları, güllər, Qulamhüseyn Rəngçi, epitet və təşbih.*

Giriş

İnsan və təbiət arasındakı münasibətlər bəşər mədəniyyətinin ən qədim mərhələlərindən etibarən müxtəlif formalarda bədii və elmi düşüncənin predmetinə çevrilmişdir. Təbiətin ayrılmaz tərkib hissəsi olan bitkilər yalnız bioloji varlıqlar kimi deyil, həm də simvolik və estetik xüsusiyyətləri ilə dünya xalqlarının mədəni yaddaşında xüsusi yer tutmuşdur. Qədim xalq nağıllarında, mif və əfsanələrdə bitkilər çox zaman həyat verən, şəfa bəxş edən və ya ilahi qüdrətlə əlaqələndirilən möcüzəli vasitələr kimi təqdim olunur. Xüsusilə Şərq ədəbiyyatında, o cümlədən, farsdilli poeziyada bitkilər və güllər zəngin simvolik məna çalarları ilə seçilir. Fars dili klassik dövrdən etibarən poeziya dili kimi formalaşdığı üçün şairlər təbiət elementlərini – güllərin rəngini, ətrini və zahiri gözəlliyini yüksək bədii ustalıqla tərənnüm etmiş, onları məhəbbət, həyat və gözəllik anlayışlarının ifadə vasitəsinə çevirmişlər. Bu baxımdan

* Bakı Dövlət Universiteti, Şərqşünaslıq fakültəsi; mziyafat@gmail.com

bitkilərin ədəbi mətnlərdəki yeri təkcə estetik deyil, həm də semantik və fəlsəfi baxımdan əhəmiyyət kəsb edir.

Məhz bu aspektdən yanaşaraq iranlı alim Qulamhüseyn Rəngçinin “Qol və giyah dər ədəbiyyat-e mənzum-e farsı” adlı əsəri farsdilli nəzm ədəbiyyatında işlədilən bitki adlarının sistemli şəkildə araşdırılması baxımından mühüm elmi mənbə kimi diqqəti cəlb edir. 1994-cü ildə Tehrandə nəşr olunmuş bu tədqiqat əsəri bitkilərin bədii mətnlərdəki məna çalarlarını öyrənmək baxımından xüsusi elmi dəyərə malikdir.

1. Qulamhüseyn Rəngçi və “Qol-o giyah dər ədəbiyyat-e mənzum-e farsı” əsəri

Təbiətin bizə bəxş etdiyi möcüzələrdən biri də nəbatat aləminə aid olan bitkilərdir. Bu bitkilərin meydana gəlməsi, inkişafı və onların seşrlərlə dolu həyatı daim insanları düşündürmüş və biz də bu ilahi möcüzəyə hörmət və ehtiramla yanaşmışıq. Müxtəlif millətlərin ən qədim xalq nağıllarında və əfsanələrində insanları cavanlaşdırən, onlara əbədi həyat bəxş edən, şəfaverici və başqa keyfiyyətlərə malik bitkilərdən çox danışılır. Sonrakı illərdə bu mövzuya daha böyük nəzm və nəsr əsərlərində və daha çox təsadüf olunur. Xüsusən də fars dili poeziya dili kimi tanındığına görə fars nəzm əsərlərinin ilk yarandığı dövrdən şairlər bitkiləri, xüsusən də güllərin rəngini, ətrini, xarici görünüşünü vəsf edən misilsiz şeir nümunələri, zəngin ədəbi əsərlər yaratmışlar.

İran alimi doktor Qulamhüseyn Rəngçi də bitkilərin həyatı və onların müxtəlif xüsusiyyətləri ilə çox maraqlandığından dəyərli bir əsər yazmaq fikrinə düşmüş və fikrimizcə, bu işin öhdəsindən layiqincə gələ bilmişdir. Onun “Qol və giyah dər ədəbiyyat-e mənzum-e farsı” əsəri 1994 (1372)-cü ildə Tehrandə nəşr olunmuşdur. Bu kitabın yazılma səbəbini müəllif əsərin müqəddiməsində belə şərh edir:

دیر زمانی می اندیشیدم که بتوانم با تحقیق در باره گل و گیاه در ادبیات منظوم فارسی و تعبیرات و تشبیه هایی که شاعران پارسی گوی از آغاز پیدا شدن شعر فارسی تا کنون بکار برده و اشعاری سروده اند مطالب سودمندی تهیه و تدوین کنم، از این رو به منظور تامین این مقصود دست به کار شدم و مطالعه دقیق دواوین شعرا را آغاز کردم....
(Rəngçi, 1389: 6)

(Uzun müddətdir fikirləşirdim ki, fars şeirinin yarandığı gündən indiyədək farsdilli şairlərin nəzm əsərlərində bitkilər haqda yazılmış və təşbih və bənzətmələr mövcud olan şeir nümunələrini tədqiq etməklə faydalı bir əsər hazırlaya bilim. Buna görə də məqsədimə çatmaq üçün işə başladım və şairlərin divanlarını mütaliə etdim...)

Lakin sonra müəllif təəssüflə qeyd edir ki, mən tədqiqat apardıqca və çalışdıqca bu mövzunun genişliyini və çətinliyini hiss edirdim. Çünki nəzərdə tutulan işin araşdırılması, tədqiqi və şərh çox ağır və çətin görünürdü. Yəni bütün bitkilərin və güllərin elmi təsvirini və izahını, onların keçmişdə olan müalicəvi əhəmiyyətini, həmçinin, fars ədəbiyyatının bütün dövrlərində şairlərin bitkilərin vəsfinə yazdıqları şeir nümunələrinin izahını və şərhini vermək çox uzun bir vaxt tələb edərdi. Odur ki, haqqında bəhs olunan mövzu yalnız müəyyən bir dövrü – əruz vəznində yazılmış fars şeir nümunələrinin yaranmasının başlanğıcından Monqol hakimiyyətinin ilk dövrlərinə qədər olan bir müddəti əhatə etməli oldu. Müəllif bu iş üzərində dörd il çalışmış və Samanilər, Qəznəvilər, Səlcuqilər dövründə yaşayan şairlərin və onların müasirləri olan Nizami Gəncəvi, Rudəki, Mənuçehri, Fərruxi, Nasir Xosrov Qubadiyani, Qətran Təbrizi və başqa şairlərin təbiəti, onun gözəlliklərini şərh edən, bağı, bostanı, baharı, bitkiləri və

gülləri bədii təsvir vasitəsi kimi nəzmə çəkən şairlərin əsərlərindən nümunələr toplamışdır. Müəllif tərkibində nəbatat aləminə aid termin və ya söz işlədilərən bu şeir parçalarında mövcud olan bitki adlarının izahını, təsvirini və şərhini verməklə maraqlı bir ensiklopedik əsər yaratmışdır.

Beləliklə, məlum olur ki, Q.Rəngçi, başqa leksikoqraflardan fərqli olaraq, əvvəlcə sözləri deyil, şeir nümunələrini toplamış və sonra onlardan müvafiq sözlərin izahı zamanı illüstrativ material şəklində yararlanmışdır. Doktor Q.Rəngçi "Qol və giyah..." əsərində hicri tarixi ilə IV-VI əsrlərdə yaşamış şairlərin divanlarından geniş şəkildə istifadə etmişdir. Cəmi 176 leksik vahidin (bitki adlarının) izahına həsr olunan 500 səhifəlik bu əsərdə 75 şairin 870-ə yaxın şeir nümunəsindən sitatlar gətirilmişdir. Bu lüğətdə şeir beytlərindən illüstrativ vasitə kimi ən çox istifadə olunan sənətkarlar bunlardır: Mənuçehr Damğani (85 beyt), Qətran Təbrizi (79 beyt), Fərruxi Sistani (77 beyt), Nasir Xosrov Qubadiyani (69 beyt), Əbülqasım Firdovsi (61 beyt), Məsud Səd Salman (47 beyt), Osman Muxtari (40 beyt), Lamei Corcani (29 beyt), Nizami Gəncəvi (28 beyt), Rudəki Səmərqəndi (27 beyt), Xaqani Şirvani (24 beyt), Sədi Şirazi (24 beyt), Əbülqasım Ünsüri (18 beyt), Kəsai Mərvəzi (18 beyt) və s. Əsərin yazılmasında, həmçinin, 78 adda müxtəlif mənbələrdən, hətta qəzet və jurnal materiallarından belə istifadə edilmişdir. Q.Rəngçi topladığı bu şeir nümunələrinin bir hissəsinin müəlliflərini dəqiqləşdirə bilmədiyindən onları anonim şəkildə "şairi qoft", "digər əz şaeran", "şair-e digər", "digəri" kimi ifadələrlə vermişdir.

Bu kitabla yaxından tanış olduqda görünür ki, izahlı lüğətin bütün parametrlərini özündə əks etdirdiyinə görə onu nəbatat aləminə aid izahlı lüğət də adlandırmaq olar. Çünki əsərin söz maddələrində toplanmış bitki adları ayrı-ayrılıqda ilk öncə dilçilik baxımından, sonra isə bitkiçilik nöqtəyi-nəzərindən araşdırılmış və nəhayətdə bir bədii təsvir vasitəsi kimi izah olunmuşdur. Bu zaman müəllif ilk növbədə ən qədim lüğət kitablarına müraciət etmiş və bu mənbələrdən kifayət qədər məlumat əldə edə bilmədikdə başqa elmi mənbələri araşdırmalı olmuşdur. Əsərin tərtibi zamanı hər bir dil vahidinə aid toplanmış məlumatlar və bu məlumatları əyaniləşdirmək məqsədilə nəzm və nəsr əsərlərindən əldə edilmiş misallar da həcmcə müxtəlif olmuşdur. Bu səbəbdən də bəzi bitkilərin izahı geniş, bəzilərininki isə çox qısa şərh olunmuşdur. Məsələn, *lalə* (Rəngçi, 1389:367) gülünə verilən izah çox geniş – 12 səhifəlik, *estərəng* (mandraqora) (Rəngçi, 1389:29) bitkisi isə çox qısa, cəmi 7 sətirlik bir məlumatla kifayətlənmişdir. Bu barədə bəzi söz maddələrinin sonunda müəllifin öz qeydlərinə də rast gəlirik. Məsələn, *şəqaqol* (yabanı kök) dil vahidinin çox qısa izahından sonra Nasir Xosrovdan bir beyt misal gətirməklə qeyd olunur ki:

... با مطالعه و بررسی زیادی که در دوره مورد بحث به عمل آمد ، شاهد مثال دیگری به دست نیامد ..

(Rəngçi, 1389:248)

(...bu sözün izahı zamanı aparılan çoxlu mütalə və araşdırma nəticəsində başqa bir misal əldə edə bilmədik).

Yeri gəlmişkən qeyd etmək istərdik ki, çox halda əsərdə bitkilərin izahına geniş yer verilmişdir, bu səbəbdən də məqalədə nümunə gətirilmiş bitki adlarının izahı zamanı lüğətin söz maddəsini tam deyil, çox qısa şəkildə, yalnız məlumat verməyə çalışmışıq.

Doktor Q.Rəngçi bu işin öhdəsindən gəlmək üçün 169 adda müxtəlif tipli mənbələrdən, o cümlədən, leksikoqrafik, elmi, tarixi, ədəbi, tibbi, dini və s. əsərlərdən

geniş istifadə etmişdir. Fars və ərəb dillərində olan 31 adda leksikoqrafik mənbədən, o cümlədən, ən qədim izahlı lüğətlərdən – “*Loğət-e fors*”, “*Sihah-ol fors*”, “*Borhan-e qate*”, “*Qiyas-ol lağat*”, “*Fərhang-e Soruri*”, “*Fərhang-e Cəhangiri*”, “*Fərhang-e Rəşidi*”, “*Fərhang-e Nezam*”, “*Fərhang-e Nematulla*”, XX əsrin ən mükəmməl lüğəti hesab olunan “*Dehxoda Lüğətnaməsi*”ndən, həmçinin, nəbatat aləminə aid bitkiçilik və dərman bitkiləri mövzusunda yazılmış 29 adda elmi ədəbiyyatdan faydalanmışdır. Müəllif müxtəlif mənbələrdən əldə etdiyi məlumatlardan yararlanaraq, hər bir dil vahidinin izahını verərkən, yeri gəldikdə, onların fonetik və leksik-semantik cəhətdən izahı ilə yanaşı, tərcümə və baxdırma kimi izah üsullarından da geniş istifadə etmişdir. Bu da onun nəbatat aləminə aid yazılmış maraqlı və faydalı bir izahlı lüğət olduğunu sübuta yetirir.

Lüğətin hər bir söz maddəsində bitkinin botaniki adı, yeri gəldikdə kimyəvi və müalicəvi xüsusiyyətləri, xarici görünüşü, coğrafi mövqeyi verilməklə bərabər, onların çoxsaylı nəzm və nəsr əsərlərində maraqlı bədii təsvir vasitəsi kimi işləndiyini də göstərmək üçün müvafiq beytlərlə əyaniləşdirilmişdir. İllüstrativ vasitə şəklində misal gətirilmiş bu beytlərdən həmin dil vahidinin daha hansı mənada işləndiyi – həqiqi, məcazi, kinayə, istiarə, təşbih və s. xüsusiyyətləri də aydın olur. Məhz əsərin ən şox nəzər-diqqəti cəlb edən cəhətlərindən biri də ayrı-ayrı bitkilərin nəzm və nəsr əsərlərində bədii təsvir və ifadə vasitəsi kimi şərh edilməsidir. Həmin misallarda izah verilmiş dil vahidləri təsvir edilən bir əşya və ya hadisə ilə qarşılaşdırılaraq müqayisə və bənzətmə obyektinə çevrilir. İllüstrativ vasitə şəklində misal gətirilmiş şeir nümunələrində müəlliflər nəzərdə tutduqları sifətləri – hadisə və ya əşyaları daha parlaq, canlı və cəlbedici göstərmək üçün müxtəlif epitetlərdən istifadə etmişlər. Adətən sifət şəklində işlədilən bu epitetlər varlığı və ya əşyanı daha parlaq şəkildə əks etdirir. Bu epitetlər vasitəsilə şair təsvir etdiyi varlığın müəyyən bir cəhətini daha qabarıq şəkildə göstərməyə çalışmışdır. Beləliklə, obrazlı və qanadlı fikirlərin köməyi ilə həmin sözün müəyyən əlamətini açıb göstərməklə oxucunun nəzər-diqqətini cəlb edir və insanın təbiətə bağlılığını sübut etməklə zövq oxşayan lövhələr yaradırlar. Şairlər bədii təsvir vasitəsi olaraq ən çox güllərin rəngindən, onların xarici görünüşündən, ətrindən bənzərsiz poetik lövhələr, obrazlı ifadələr yaratmışlar. Məsələn, bənövşəni gözəlin zülfünə (saçlarına) oxşadırlar, həmçinin, onun xumar gözlərini nərgizgülünə, yanaqlarının qırmızılığını lələyə, qəmdən saralmış çöhrəsini isə nərgizgülünə bənzətmişlər.

2. Bitki adlarının ifadə etdiyi məfhumlar poetik nümunələrdə

Əsərdə təsadüf olunan aşağıdakı gül adlarının təsvirinə nəzər yetirək:

شب بوی ، گل همیشه بهار ، گاو چشم ، خيرو
خیری (xiri) – **şəbbugül**üdür və əsərdə onun kimi sinonimləri də göstərilir. Müxtəlif rəngli və növlü bəzək bitkisidir və ən çox “xiri-ye şirazi” adlanan qızılı-sarı rəngli ətirli növünə təsadüf olunur. Bu söz maddəsində Məsud Səid Salmanın aşağıdakı beytləri misal verilir:

عبر چشمش گرفته سرخی لاله
 لاله رویش گرفته زردی عبهر
 بر گلش از زخم دست کاشته خیری
 بر مهش از آب چشم خاسته اختر * (Rəngçi, 1389:31)

* Bundan sonra sadəcə kitabın səhifəsi göstəriləcək.

(Onun nərgizi (yəni gözü) lalə kimi qızardı, üzünün laləsi (yəni çöhrəsi) nərgizin sarılığını aldı, gül rəngli üzünə dəyən əlin təsirindən şəbbugülü əkdə, ayında (yəni çöhrəsində) göz yaşından ulduz bitdi).

Şair məşuqun ağlamaqdan qızaran gözlərinin rəngini laləyə, onun qəmdən saralan çöhrəsini nərgizgülünə bənzədir və nərgizin sarılığı onun çöhrəsinə istiarə olaraq verilmişdir. İkinci beytdə isə şəbbugülü dilbərin çöhrəsinə istiarədir. Çünki üzünə dəyən əlin təsirindən onun gül rəngli üzünə nərgiz rəngində olmuşdur. Şair, həmçinin, gözəlin göz yaşının damcılarını parlaq ulduza bənzətmişdir.

Qətran Təbrizi bir qəsidəsində yazır:

خیری چو روی عاشق بیچاره از فراق
لاله چو روی دلبر میخاره از حیا (ص.134)

(Şəbbugülü biçərə aşiqin ayrılıq dərindən solmuş çöhrəsi kimi, lalə isə həyadan qızarmış məst dilbərin surəti kimidir).

Bu beytdə şair sarı rəngli şəbbugülünü aşiqin çöhrəsinə, laləni isə dilbərin abır-həyadan qızarmış çöhrəsinə bənzədərək təşbih obrazı yaratmışdır.

زرد گل (یا گل زرد) (zərd qol) – sarı gül qızılgülün bir növüdür və o qədər də ətirli deyil, onun ləçəklərindən halva bişirirlər. Yarpaqları göyə çalan yaşıl rəngdədir. Əmir Məzi bir qəsidəsinin başlanğıcında sarı gülü belə vəsf edir:

درست گویی دینارهای بی سکه است
چو بنگری به گل زرد و سرخ در گلزار (ص.160)

(Düz deyirsən, çəmənlikdə bitən qırmızı və sarı güllərə baxanda görürsən ki, doğrudan da, sanki kəsilməmiş pul sikkələridir).

Şair sarı və qırmızı gülləri hələ kəsilməmiş qırmızı və sarı rəngli pul sikkələrinə bənzətməklə maraqlı təşbih obrazı yaratmışdır.

Nasir Xosrov Qubadiyani insanların cahilliyindən və nadanlığından danışıaraq bu işə təəssüfünü bildirərkən öz çöhrəsini sarı gülə bənzədərək yazır:

رویم چو گل زرد شد از درد جهالت
وین سرو به ناوقت بخمید چو چنبر (ص.161)

(Cəhalətin dərindən çöhrəm sarı gül kimi oldu və bu sərv qamətim vaxtsız, halqa kimi əyildi).

Beləliklə, şair portret təsvirində epitetlərin köməyi ilə obrazın xarici görkəminin təmsilçisinə çevrilir.

سمن (یا سمن) – səmən (yaxud yasəmən), gülləri ətirli, sarı, ağ və bəzən də qırmızı rəngli olur. Bu bitkinin 100 növü mövcuddur və ətir hazırlanmasında ondan geniş istifadə olunur. Fars şairlərinin gözəlin bədəninin səmən gülü kimi ağ, lətif və xoşətirli olduğunu göstərmək üçün istiarə kimi işlətdikləri “səmənber” sözü də bu güllə bağlıdır.

Fərruxi Sistani bir qəsidəsində yazır:

گفتم گل است یا سمن است آن رخ و ذقن
گفتا یکی شکفته گل است و یکی سمن (ص.217)

(Dedim o çöhrə və çənə güldür, yoxsa yasəməndir, dedi: birisi açılmış güldür, digəri səmən).

Şair burada gözəlin sifətini açılmış yasəmən gülünə, səmən gülünü isə ayrılıqda ağılığına və çökəkliyinə görə çənəyə və buxağa bənzədərək təşbih yaratmışdır.

Əbülfərəc Runi bir mədhiyyəsində belə deyir:

برج نورست مگر شاخ سمن
که گلش را شبه پروین است (ص.218)

(Məgər yasəmənün budağı (şaxı) Buğa bürcüdülmü ki, onun gülü Yeddiqardaş bürcünə bənzəyir).

Görünür, şair astronomiya elmindən xəbərdar olduğundandır ki, yasəmən gülünü salxım şəklində olan Yeddiqardaş bürcünə, budağını isə Buğa bürcünə oxşatmışdır.

سنبل (زمبل یا زومبول) – **(sonbol, zombol, yaxud zumbul)** – **sünbül** bənövşəyi, sarı, qırmızı, ağ, mavi rəngli gülləri olan bəzək bitkisidir, xoşətirli və gözəldir, yarpaqları uzun və iticludur. Fars ədəbiyyatında “sonbol-e tər” gözəlin xətti-xalına və zülfünə istiarə olaraq işlədilir.

Əbdülvase Cəbelli məhbubun zülfünü sünbülə və çöhrəsini gülə bənzətməklə belə vəsf edir:

ای عارض تو چون گل و زلف تو چو سنبل
من شیفته و فتنه بر آن سنبل و آن گل (ص.224)

(Ey çöhrəsi gülə, zülfləri sünbülə bənzəyən, mən o sünbülə və o gülə heyranam).

سوسن (**susən**) – **süsən** rəngbərəng iri gülləri olan bitkidir. Ağına “susən-e azad”, bənövşəyi rənginə “susən-e kəbud” və ya “susən-e asemanqun” deyirlər. Qətran Təbrizi bir qəsidəsində böyük ustalıqla gözəl bənzətmə yaratmışdır:

از بر سوسن ببین برگ گل زرد و سپید
چو پراکنده به مینا در دینار و درم (ص.233)

(Mina, dinar və dirhəm kimi pərakəndə olan süsən gülünün yanından çıxan ağ, sarı rəngli ləçəklərə bax).

Şair burada süsəni ləçəklərinin rənginə, ağılığına və sarılığına görə mina, dinar və dirhəmə təşbih olaraq vermişdir.

Şeirdə yeni məzmun yaradan və sözün mənasının izahı zamanı gözəl təsvirlər və lətif təşbihlər yaratmaqda böyük məharətə malik Kəsai Mərvəzi öz astronomik baxışlarından da istifadə edərək nəsrin və süsən güllərini bürclərə bənzədir:

سوسن لطیف و مشکین چو خوشه های پروین
شاخ و ستاک نسرین چون برج ثور و جوزا (ص.230)

(Lətif və müşkətirli süsən gülü Yeddiqardaş bürcünün salxımlarına, nəsrin gülünün budaqları və təzə pöhrələri Öküz və Ekizlər bürcünə bənzəyir).

Şair böyük zövq və məharətlə süsən gülünü üzüm salxımı şəklində olan Yeddiqardaş bürcünə, nəsrin gülünün cavan budaqlarını isə Öküz və Ekizlər bürcünə təşbih olaraq işlətməmişdir.

Seyid Həsən Qəznəvinin aşağıdakı beytinə nəzər salaq:

دارم زبان و ژاژ نخایم که سوسنم

بینم به چشم و عشق نبازم که عبهرم (ص.231)

(Dilim var, amma boş-boş (yersiz) danışmıram, çünki süsənəm, gözümlə görürəm və eşqbazlıq etmirəm, çünki nərgiz kimi cansızam).

Qeyd etmək lazımdır ki, fars ədəbiyyatında “süsən” sözü idiomatik ifadə kimi iki halda işlənmişdir: 1) danışmağı bacarmayan adama “dili süsən kimidir” deyirlər; 2) təmiz, səlis danışan adama “süsən kimi ondillidir” (yəni hər cür tələffüzə və danışığa qadir olan adama) deyirlər. Şair burada demək istəyir ki, dilim olsa da, süsən kimi yəm, yəni yersiz danışmıram, gözüm də var, lakin nərgizə bənzəyir və görmür.

شقایق (şəqayeq) – xaşxaş gülü bəzək bitkisi kimi əkilir, xoşrəngli, çox vaxt qırmızı, bəzi hallarda ağlığa, bənövşəyi və ət rənginə oxşar çalarlarına da rast gəlinir. Xaşxaş gülü baharın ilk müjdəçisi kimi ən tez açılan güldür. Leksikoqraflar “şəqayeq” sözünün ərəb sözü olaraq “şəqiçe” sözünün cəmi olduğunu və bir neçə mənə bildirdiyini qeyd edirlər. Mənalardan biri iki dağın arasındakı ot bitən yarığa, digəri isə iki torpaq təpəsinin arxasında gözəl bitkilər yetişən məkana deyirlər. “Şəqayeq” sözünə yalnız farsdillə ədəbiyyatda deyil, hətta danışq dilində də çox təsadüf olunur. Məsələn, türk danışq dilində “təzə gəlin” mənasında işlənir. Qırmızı rəngli xaşxaş gülünün ortasındakı qara nöqtə dərd-dəm, əzab-əziyyət simvolu kimi təsvir olunmuşdur. Onun tünd boyanmış ləçəkləri qana boyanmış yaraya bənzədilir. Şairlər müharibə meydanını şəqayeq və laləzar çölünə təşbih olaraq işlətməmişlər. Firdovsi Tusi yazır:

بیابان چو دریای خون شد درست

تو گفتی ز روی زمین لاله رست (ص.250)

(Çöl, doğrudan da, qan dəryasına döndü, sanki torpağın üstündə lalə bitmişdi).

Müəllif burada çöl-biyabanı qan dəryasına və laləzara təşbih olaraq işlətməmişdir.

Təbiət təsvirlərini çox gözəl vəsf edən şairlərdən biri olan Mənuçehr Damğani özünün ilk qəsidəsini bu gülün vəsfinə həsr etmişdir:

شقایقهای عشق انگیز پیشاپیش طاوسان

به سان قطره های قیر باریده بر اخگرها (ص.251)

(Sevimli, cazibədar xaşxaş gülləri tavusi (tovuz) gülünün qarşısında, yanan kömürün üzərinə yağan qır damllarına bənzəyir).

Şair böyük ustalıqla və əsl şair məharəti ilə xaşxaş gülünün qara ləkələrini atəşin üzərinə tökülən qırın zərrələrində (qırıntılarında) bənzətməmişdir. Beləliklə, xaşxaşın qırmızı rəngi qara qır ləkələrinə kinayə olaraq verilir. Həmçinin, xaşxaşın qırmızı gülləri sarı və ətirli gülləri olan tavusi çöl bitkisinin qarşısında təsvir edir.

شنبلید (şənbəlīd) – çölzəfəranı. Bu bitki dağlıq yerlərdə bitən sarı rəngli, ətirli, xırda yarpaqlı güldür. Farslar ona “şokufe-ye surəncan” da deyirlər. Fərruxi Sistani bir qəsidəsində baharı vəsf edərkən yazır:

بیشه های کژروان از لاله زار و شنبلید
گاه چون بی جاده گردد گاه چون زر عیار (ص.259)

(Laləli və şənbəlīdli Kəjrəvan meşələri bəzən qırmızı kəhrəba kimi olur, bəzən də xalis qızıl kimi).

Şair meşələri lələzar olduğu səbəbindən qırmızı kəhrəbaya və çölzəfəranını rənginin sarılığına görə tam sarı rəngdə olan xalis qızıla bənzədərək gözəl təbiət təsviri yaratmışdır. Başqa bir misalda Firdovsi Tusi günəşin doğmasını və rənginin sarılığını təsvir edərkən yazır:

چو خورشید رخشنده آمد پدید
زمین شد به سان شنبلید (ص.259)

(Parlaq günəş çıxan kimi yer üzü çölzəfəranına bənzədi).

Bu beytdə yer üzü günəşin nurunun parıltısından sarı rəngdə olan şənbəlīd gülünə təşbih olaraq bənzədilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, fars ədəbiyyatında insanın üzünün sarılığını ifadə etmək üçün sarı rəngdə olan şənbəlīd gülünü təşbih olaraq çox işlədirlər. Firdovsi başqa bir beytində yazır:

چو خاقان چین آن سخنها شنید
بپژمرد و شد چون گل شنبلید (ص.261)

(Çin hökmdarı o sözləri eşidəndə rəngi qaçdı və çölzəfəranı kimi oldu).

Göründüyü kimi, şair şahın saralmış və solğun çöhrəsini çölzəfəranına bənzədir.

Lüğətin söz maddələrində dövrün ən böyük şairlərindən biri kimi qəbul olunan dahi Nizaminin də mənzumələrindən maraqlı nümunələr vardır. Çünki XII əsrdən bu günə qədər tərtib olunmuş farsdilli lüğətlərin əksəriyyətinin müəllifləri onun beytlərindən geniş istifadə ediblər. Nizami beytləri həmin lüğətlərin nüfuzunu artırır, onun poetik dili və zəngin obrazları isə lüğətlərin dəyərini zənginləşdirir.

سرخ بید (sorx bid) – qırmızı söyüd ağacı. Bu ağacın adı mənbələrdə “bid-e məcnun” kimi də işlədilir. Çayların kənarında və rütubətli yerlərdə bitir və onun kiçik (pöhrə) budaqlarından səbət toxuculuğunda geniş istifadə olunur. Əsərdə başqa sitatlarla yanaşı, Nizaminin də “Leyli və Məcnun” mənzuməsindən “Leylinin xəyalına Məcnunun şikayəti” bölümündən (Gəncur) obrazlı ifadələrlə işlətdiyi aşağıdakı beyti misal verilir:

گر عود نه صندل سپید است
با سرخ گل تو سرخ بید است (ص.34)

(Əgər ud ağ səndəl ağacına bənzəməsə də, sənin qızılgülünün (yəni yanağının) yanında qırmızı söyüddür).

Nizami bu beytdə ud, səndəl ağacı, qızılgül, qırmızı söyüd ağacını təşbih kimi verir. Ud yandırılarda ətirli tüstüsü olan qara rəngli çubuqdur. Deyilənə görə, ud bir ağacın köküdür, onu qazıb çıxarırlar və xalis ətirli ud alırlar. Səndəl ağacı uzunömürlü və xoşətirlidir, ən yaxşısının ağ və qırmızı rəngdə, insana fərəh və şadlıq gətirən olduğunu qeyd edərək, müəllif Nizaminin aşağıdakı beytini misal verir:

صندل آسایش روان دارد
بوی صندل نشان جان دارد (ص.268)

(Səndəl ruhu sakitləşdirər, onun ətri insanın canını rahatlandırır).

آبنوس (abnus) – **qaraağac** adlanan və Hindistanda yetişən bu ağacın pəhləvi, ərəb, yunan, arami dillərində tərcüməsini, elmi istilahını verməklə yanaşı, qara rəngli, möhkəm, ağır və qiymətli olduğu qeyd edilir. Yandırılarda ud kimi ətirli, meyvəsi üzüm kimi sarı və şirindir. Nizaminin “Xosrov və Şirin” əsərinin “Xosrovun şəklini Şapurun Şirinə göstərməsi” bölümündən (Gəncur) götürülmüş aşağıdakı beytində bu söz “abnus” kimi yox, sonuna nisbi sifət əmələ gətirən “ye” şəkilçisi artırılmaqla “abnusi” şəklində işlənmişdir, bu da adıçəkilən əşyanın həmin ağacdən düzəldiyini bildirir:

به زیر تخته نرد آبنوسی
نهان شد کعبتین سندروسی (ص. 11)

Beytin hərfi tərcüməsi belədir: səndərək ağacından hazırlanan zərlər qaraağacdən düzəldilmiş nərdin altında itdi. Nizaminin məcazlarla dolu bu beytində işlədilən ifadələrin açılışını V.Dəstgerdi belə izah edir: “təxte-ye nərd-e abnusi” – məcazi mənada səmadır (Dəstgerdi, 1318: 34); “kəbəbəteyn-e səndərusi” – məcazi mənada ay və günəşdir (Dəstgerdi, 1318: 124). Beləliklə, şeirin tərcüməsi “günəş və ay səmanın altında itdi” kimi anlaşılır.

Əsərdə meyvə ağaclarının təsvirinə xüsusi yer verilmişdir və Nizaminin də bir neçə meyvə ağacının vəsfinə yazılmış beytlərinə müraciət olunmuşdur.

انگور (əngür) – üzüm – bu ağacın iyirmi mindən çox növü olduğu, xarici görünüşü, dadı, rəngi və s. təsvir edilir və belə bir maraqlı qeydə də rast gəlirik: “Məlumdur ki, Adəmlə Həvvanın Behiştə ilk dəfə daddıqları meyvə üzüm olmuşdur. Üzüm onları şənləndirmiş və axırda yedikləri buğda olmuşdur” (Rəngçi, 1389:40). Ona görə də üzüm rahatlıq, sevinc gətirən meyvə kimi tanınır və deyilənə görə, İsfahan alması, heyvası və yemişi kimi, Rey üzümü də çox məşhurdur. Nizaminin “Yeddi gözəl” əsərinin “Yeddiinci iqlim padşahının qızının əfsanə söyləməsi” bölümündən (Gəncur) götürülmüş aşağıdakı beyti bunu bir daha sübut edir:

میوه های لطیف طبع فریب
از ری انگور و از سپاهان سیب (ص.41)

(Rey üzümü və İsfahan alması məftunedici və lətif meyvələrdir).

Q.Rəngçi bu zaman üzüm haqda məşhur zərbülməsələ də yer vermişdir:

نظیر "همنشین در همنشین اثر گذرد"
"انگور از انگور رنگ گیرد"

(Dost dosta təsir etdiyi kimi, üzüm də üzümdən rəng alar).

Bu məsələi əyaniləşdirərək müəllif Mənuçehrinin aşağıdakı beytini yazır:

نام خرد و فهم نکو ما ز تو بردیم
انگور ز انگور برد رنگ و به ز به (ص.42)

(Müdrilik adını və gözəl qabiliyyəti biz sizdən aldıq, üzüm üzümdən rəng alar, heyva heyvadan).

Şeirləri hikmətli söz və ifadələrlə dolu olan Şeyx Nizaminin də buna bənzər beyti vardır:

مکن با بد آموز درنگ
که انگور گیرد از انگور رنگ (ص.42)

Pis nəsihət verən adamın yanında dayanma, çünki üzüm üzümdən rəng alar (yəni bənzəyər).

“Qol və giyah...” əsərində müxtəlif növlü yabanı bitkilərin (otların) də adlarına təsadüf olunur. Bu bitkilərdən də çoxsaylı epitetlər işlədilmişdir.

خریق (xərbəq) – asırqal otu acı dadlı, açıq-qırmızı rəngli, beş ləçəkli gülü olan və yarpaqları çinar yarpağına bənzəyən bir otdur. Bu bitkinin müxtəlif növləri var, ən çox qara və ağ rəngli növünə rast gəlinir. Nasir Xosrov Qubadiyani yazır:

وین عیش چو قند کودکی را
پیروی چو کبست کرد و خریق (ص.130)

(Uşaqlığını bu qənd kimi şirin, sevincli, şad günlərini qocalıq asırqal otu və acı qarpız kimi etdi).

Şair burada insanın bacarıqsız (imkansız) dövrünü olan qocalığını iki bitkiyə – acı asırqala və acı yemişə bənzədərək ikiqat təşbih yaratmışdır.

Qətran Təbrizinin bir qəsidəsindən nümunə gətirilmiş aşağıdakı beytdə də çox maraqlı müqayisəyə rast gəlirik:

نادان چه شناسد از گفتار او را
چه شناسد خر ز عود خریق را (ص.130)

(Nadan, insanı danışığından necə tanıyar və uzunqulaq ətirli ovd bitkisini asırqaldan necə ayıra bilər?)

Şair demək istəyir ki, uzunqulaq xoş ətirli ovd çubuğunu acı asırqal otundan ayıra bilmədiyi kimi, nadan da yaxşı söhbəti, sözü pisdən ayıra bilməz.

کبست (kəbəst) – acı yemiş. Bu bitkinin “kəbəstu”, “kəbəse” kimi yazılış variantları da qeyd olunur. Həmçinin, “hənzəl”, “xərboze-ye təlx”, “hendevane-ye əbu cəhl” kimi sinonimləri də əsərin müxtəlif söz maddələrində eyni mənada ayrıca verilir. Əslində dərman bitkisidir və dadı acı olduğuna görə ondan mürəbbə hazırlayırlar, ödqovucu xassəyə malik olduğuna görə qaraciyərin müalicəsində ondan istifadə edirlər.

Fars ədəbiyyatında acı dadlı olan hənzəli balla qarşı-qarşıya qoyaraq təzad yaratmışlar. Bu mənada Firdovsinin “Şahnamə” əsərindən, Sərkəş və musiqiçi Barbədin Xosrov Pərvizlə olan dastanından aşağıdakı beyti misal gətirilir:

به سرکش چنین گفت کای بد هنر
تو چون حنظلی باربد چون شکر (ص.122)

(Sərkəşə dedi ki, ey bacarıqsız, sən hənzəl kimisən, Barbəd isə şəkər kimidir).

Şair Sərkəşi pis əməlli olduğuna görə meyvəsinin dadı çox acı olan və insana narahatlıq gətirən hənzələ, Xosrov sarayının məşhur musiqiçisi və bacarıqlı çalğıçısı Barbədi şəkərə bənzətməklə ikiqat təşbih yaratmışdır.

Sədi Şirazi də özünün məşhur “Gülüstan” əsərində *hənzəl* sözünü ibrətamiz şəkildə aşağıdakı mənada işlətməmişdir:

اگر حنظل خوری از دست خوشروی
به از شیرینی از دست ترشروی (ص.123)

(Xoşsifət adamın əlindən hənzəl meyvəsini alıb yemək qaşqabaqlı (qəzəbli) adamın əlindən şirni alıb yeməkdən daha yaxşıdır).

Burada da ikiqat təşbih yaranmışdır. Acı hənzəl bitkisi ilə şirni, xoşsifət adamlar qəzəbli adam qarşı-qarşıya qoyularaq təzad yaradılmışdır.

Sənai də bu mənada və məzmununda belə yazır:

زین حریفان وفای عهد مجوی
وز درخت کبست شهد مجوی (ص.313)

(Bu rəqiblərdən vəfadarlıq və acı yemiş ağacından bal axtarma).

Şair acı yemiş bitkisinin acılığını balın şirinliyi müqabilində verərək təzad yaratmışdır.

خو(xu) – **sarmaşiq** bağlarda, tarlalarda bitərək bəzən taxıla, yaxud başqa bitkilərə də dolaşıb onları zəiflədən yabanı otdur. Ədəbiyyatda bu bitki pis niyyətli insanları, mənfilikləri göstərərəkən təşbih və təzad şəklində işlədilir. Firdovsi “Şahnamə” əsərində Xosrov Pərvizin Bəhramla görüşü dastanında yazır:

بکوشم که آباد گردد ز نو
نمانم که ماند پر از خار و خو (ص.131)

(Çalışacağam (ölkə) yenidən abadlaşsın, qoymayacağam ki, tikan və alağ otları ilə dolu qalsın).

Müəllif burada Xosrovun Bəhrama müraciətində “xar o xu” (yəni tikan və alağ otları) deyərəkən pisniyyətli insanları, düşmənləri nəzərdə tutaraq demək istəyir ki, bütün maneələri yox edəcəyəm və ölkəni yenidən abadlaşdıracağam.

Firdovsi başqa bir yerdə deyir:

گر ایدون که رستم بود پیشرو
نماند بر این بوم و بر خار و خو (ص.131)

(İndi Rüstəmin başçılıq etdiyi ölkədə heç bir yabanı bitki, tikan qalmayacaq).

Burada da “xar-o-xu” deməkdə şairin məqsədi budur ki, Rüstəmin başçılıq etdiyi ölkədə pisxassəli alağ otundan və zərərli bitkilərdən (yəni düşmənlərdən) heç bir əsər-ələmət qalmayacaq. Bu da Rüstəmin qüdrət və bacarığına və onun düşməni, pis niyyətli insanları məhv etməsinə kinayədir.

خیزران (xeyzəran) – bambuk bitkisi özəkli qamışın bir növüdür. Düz, möhkəm gövdəli, xoş rəngli, uca, hündürlüyü 30 metrə, qalınlığı 25 santimetrə çatır. Budaqlarından məişətdə və təsərrüfatda işlədilən müxtəlif alətlər, o cümlədən, əl ağacı, nizə, mebel, körpü və s. düzəldirlər. Bambuk ağacı çox möhkəm olduğuna görə qədim zamanlarda döyüşçü qalxanları ondan düzəldilirdi. Mənuçehrinin aşağıdakı beytində də bu söz təşbih olaraq işlədilmişdir:

مرغ نهاد آشیان بر سر شاخ چنار
چون سپر خیزران بر سر مرد سوار (ص.136)

(Süvarinin başındakı xeyzəran qalxanı (yəni bambuk ağacından düzəldilmiş qalxan) kimi, quş çinar ağacının başında yuva qurdu).

Beləliklə, şair çinar ağacının başındakı quş yuvasını süvarinin başına qaldırdığı qalxana bənzədərək təşbih yaratmışdır.

Lamei Corcani yarının gözəlliyini və zərifliyini bambuk ağacına bənzədərək yazır:

سیمین بری بر قامت همتای زاد سروی
سنگین دلی نحیف هم مثل خیزرانی (ص.136)

(İncə, ağ qamətinlə sərv ağacına bənzəyirsən, daşürəklisən (qəddarsan), bambuk bitkisi kimi də zərifsən).

Şair məşuqun qamətini sərv ağacına, zərifliyini və incəliyini bambuk ağacına bənzətməklə çox gözəl bir təşbih obrazı yaratmışdır.

Bambukun gövdəsi nazik və yumşaq olduğundan onu asanlıqla əymək mümkündür. Bu xüsusiyyətinə görə də şairlər insanın əyilmiş qamətini bambuka bənzətmişlər. Seyid Həsən Qəznəvinin aşağıdakı beyti buna misal ola bilər:

قد چو سرو او شکن خیزران گرفت
رخسار چون گلش صفت زعفران گرفت (ص.137)

(Onun sərv ağacı kimi qaməti bambuk kimi əyildi, gül kimi gözəl çöhrəsi zəfəran kimi saraldı).

Şair haqqında danışdığı adamın sərv ağacı kimi düz qamətinin əyilməsini bambuka, gözəl çöhrəsinin sarılığını zəfərana bənzədir.

روین (ruyən) – boyaqotu. Əsərdə bu otun “runas”, “ruynas”, “ruğnas” kimi sinonimləri də verilir və qeyd olunur ki, bu ot Azərbaycanda və Yəzd şəhərində yetişir. İti uclu yarpaqları və kiçik sarı gülləri olan bu bitkinin hündürlüyü iki metrə çatır. Onun kökündən qırmızı rəngli maddə əldə edirlər və bu maddə rəngkarlıqda istifadə olunur. Məsud Səid Salman bir qəsidəsində belə yazır:

بنفشه کارد بر روی من تپانچه همی
چه سان نرویدم از دیدگان همی روین (ص.149)

(Bənövşə mənim üzümə şillə vurdusa, gözlərimdə necə boyaqotu cücərtməyim?)

Əslində şair boyaqotunu və bənövşəni istiarə olaraq işlətmişdir. Yəni ruzgar (həyat) mənim üzümə o qədər şillə vurub ki, gərək gözlərimdə boyaqotu cücərdim ki, gözlərim qızarsın.

Bu beytdə boyaqotu sözü ağrının və dərdin təsirindən göz yaşının əvəzinə gözdən axan qana istiarə olaraq verilmişdir.

Daha bir beytində Məsud Səid Salman şadlıq və sevincin təsirindən üzün və çöhrənin pörtməsinə (qızarmasını) boyaqotu kökünün qırmızılığına bənzədir:

اینجاز نهیب زرد چون شمشاد
آنجاز نشاط سرخ چون روین (ص.150)

(Burada qorxu və həyəcandan şümşad kimi sarı, orada şadlıqdan boyaqotu kimi qırmızıdır).

Mənsuri bir mədhiyyəsində yazır:

اگر بر شاخ سیسنبر بتابد سایه تیغت
به رنگ روین رومی بر آید شاخ سیسنبر (ص.150)

(Əgər sənin qılıncının kölgəsi süsənbərin budağına düşərsə, onun budağı boyaqotu kimi qırmızı olar).

Şair mədh etdiyi şəxsin böyüklüyünü və qüdrətinin əndazəsini göstərmək istəyərkən bildirir ki, əgər onun qılıncının kölgəsi süsənbərin yaşıl rəngli budağına düşərsə, qorxu və həyəcandan onun budağı qızarar.

ژاژ (jaj) – dəvətikanı və **qanqal** adlanan bu bitki çox dadsız, ağ rəngli, tikanlı, yabanı kol bitkisidir. Deyilənə görə, dəvə onu nə qədər çeynəsə də, yumşalmır. Müəllifin belə bir qeydi də vardır ki, bəzi leksikoqraflar bu bitkinin quru və suyu özünə çəkməyən, səhrada tikanlı, kiçik kol şəklində bitən kəkotu olduğunu deyirlər.

Əbul-Əbbasın aşağıdakı beyti həmin bitkinin həqiqi mənasının göstəricisidir:

ژاژ می خایم و ژاژم شده خشک
خار دارد همه چون نوک بغاز (ص.179)

(Boş-boş danışırım və dəvətikanım quruyub, hamısının da "bəğaz"ın ucu kimi tikanı var).

Bu beytdə işlədilən "jaj xayidən" ifadəsi fars şeirində boş-boş danışmağa və mənasız hərzə sözlərə kinayə (metafora) olaraq işlədilmişdir. İkinci beytdəki "bəğaz" sözü arxaikləşmiş söz olmaqla, "dülğərlərin daha tez və asan kəsilməsi üçün ağacın arasına qoyduqları ucu iti taxta parçası"dır. Dəvətikanının tikanları həmin taxtanın iti ucuna bənzədilir.

Nasir Xosrov Qubadiyani də *jaj* sözünü həmin mənada işlətməmişdir:

بر خوان ژاژ خای پای منه هر گز
این خوب قول پخته و خایسته (ص.180)

(Boş (hərzə) danışan adamın süfrəsinə (evinə) ayaq basma, bu gözəl fikir (ifadə) bışmış və çeynənmişdir).

سپند (sepənd) – üzərrik – əsərdə "espənd" və "esfənd" kimi variantları da göstərilən bu yabanı bitkinin toxumlarını pis gözdən uzaq olmaq üçün oda atıb yandırırırlar. Qədim fars şairlərindən olan Hənzəli-ye Badğis aşağıdakı şeirdə "sepənd"

sözünü üç dəfə işlədərək gözəlin yanağındakı xalı üzərriyin toxumlarına bənzətməklə təşbih yaratmışdır.

یارم سپند اگر چه بر آتش همی فکند
از بهر چشم تا نرسد مر او را گزند
او را سپند و مجمر ناید همی به کار
با روی همچو آتش و با خال چون سپند (ص.186)

(Yarım gözdən ona bir zərər toxunmasın deyə oda üzərrik atmış olsa da, onun atəş kimi çöhrəsi və üzərrik kimi xalı olduğuna görə üzərrik və "məcmər" (onu yandırmaq üçün lazım olan qab) onun işinə yaramaz).

Üzərriyin yananda bir qədər partlayışla və ətrafa sıçramaqla müşayiət olunmasını şairlər insanın həyəcan, təlaş və narahatlığını göstərmək məqsədilə işlətməşlər. Saib Təbrizinin aşağıdakı beyti buna misal ola bilər:

خیر از خود ندارم چون سپند از بی قراریها
نمی دانم کجا خیزم نمی دانم کجا افتم (ص.187)

(Üzərrik kimi, narahatlıqdan (həyəcandan) özümdən xəbərim yoxdur, bilmirəm haraya qalxam, bilmirəm haraya düşəm).

"Qol və giyah..." əsərində yabanı bitkilərlə yanaşı, insanların gündəlik istifadə etdikləri zəfəran, nanə, reyhan, cəfəri kimi mədəni bitkilərin də bir-birindən maraqlı bədi təsvir vasitəsi kimi işləndiyi nəzərə çarpır.

زعفران (zəfəran) – zəfəran çiçəyinin ağ və sarı rəngli növləri var, gülü bənövşəyi rəngdə olur və hündürlüyü 10-15 sm-dir. Bildiyimiz kimi, zəfəran xörəyə xoş ətir və rəng verməklə bərabər, insanı şənləndirir, gülüş gətirir və ürəyi möhkəmləndirir. Deyilənə görə, zəfəran çox qiymətli bir bitki olduğundan qədim zamanlarda onu şahların və böyük adamların ayaqları altına tökərdilər. Firdovsi Tusi Bəhram Gurun qarşılanma səhnəsini belə təsvir edir:

درم ریختند از کران تا کران
همان مشک و دینار و هم زعفران (ص.168)

(Hər yerə başdan-başa müşk və dinar dirhəmləri, həm də zəfəran səpdilər).

Osman Muxtari bir mədhiyyəsinə belə deyir:

گلوی نرگس پر زعفران شده است از آن
به طبع باز نیاسایدش ز خنده دهن (ص.180)

(Nərgizin boğazı zəfəranın ləçəyinə çevrilib, zəfəranın xüsusiyyətinə görədir ki, o, gülməkdən dayana bilmir).

Nərgizgülünə xüsusi gözəllik verən ortasındakı sarı rəngli halqanı şair zəfəran gülünə bənzətməmiş və qönçəsinin açılmasını onun zəfəran yeməsinin nəticəsi kimi düşünür, çünki zəfəran yemək şadlığa və gülüşə səbəb olur.

Qətran Təbrizi aşağıdakı beytdə öz məşuqundan şikayət edərkən belə yazır:

ای به رخ چون ارغوان عشق تو کرد

رنگ رخسار مرا چون زعفران (ص.171)

(Ey arğavan çöhrəli, sənın eşqın mənim üzümün rəngini zəfəran kimi etdi).

Bu beytdə müəllif aşiqin üzünün rəngini zəfərana oxşadaraq çox gözəl bir təşbih yaratmışdır.

جعفری (cəfəri) – əsərdə cəfərinin iki növü olduğu göstərilir, bir növü ətirlidir və xərəklərdə istifadə olunur, digər növü isə gülləri sarı rəngdə olan ətirli bitkidir.

Nizami Gəncəvi aşağıdakı beytində bu bitkinin sarılığına belə işarə edir:

شمع کن این زرد گل جعفری

تا چو چراغ از گل خود بر خوری (ص.110)

(Cəfərinin bu sarı gülünü şam et ki, öz gülündən çıraq kimi faydalanasan).

Şair böyük ustalıqla cəfərinin sarılığına görə şama bənzədir, şamı isə işıqlı olduğuna görə çırağa bənzətməklə ikiqat təşbih yaratmışdır.

ریحان (reyhan) – **reyhanın** əsərdə “zeyməran”, “şahsepərəm”, “şahspərgəm”, “şahespərəm”, “şahesfərhəm”, “sepərgəm” və s. kimi sinonimləri vardır. Bu birillik bitkinin yarpaqları yaşıl, ətirli, gülləri ağ, bəzən də bənövşəyi rəngdə olur.

Onsori Bəlxı bir mədhiyyəsində belə yazır:

چه چیز است آن خط مشکین و آن لب

که دارد رنگ راح و بوی ریحان (ص.152)

(Müşk rəngli xətti-xalın, o dodağın nədir ki, sevinc, şadlıq gətirir və reyhan ətri verir).

Şair məhbubun gözəl görünüşünü təsvir edərkən müşk rəngli saçlarını reyhanın yaşıl rənginə kinayə olaraq işlətmış, ətrini isə reyhanın ətrinə təşbih olaraq vermişdir.

Qətran Təbrizi də bir mədhiyyəsində yazır:

به روز خشم چون دوزخ به روز مهر چون ریحان

بدین ریحان کند آتش بدان آتش کند ریحان (ص.152)

(Qəzəbli günündə cəhənnəm kimidir, xeyrxah olan zaman reyhan kimi, bununla reyhanı atəş edir, onunla atəşi reyhan).

Bu beytdə şair orijinal təzad yaratmışdır. Reyhan deyərkən onun gülünü nəzərdə tutur, çünki şairin mədh etdiyi şəxs xeyrxah olanda reyhan kimi şad-xürrəmdir, bu zaman sevgi və məhəbbətin bolluğundan səmimi dost kimi atəşi gülə və reyhana dəyişir, qəzəbli və hirsli olanda isə reyhanı atəşlə əvəz edir.

زنجبیل (zəncəbil) – **zəncəfil**. Əsərdə bu sözün “zəncəfil”, “cənzəbil”, “zənzəbil” kimi yazılış variantları da göstərilir. Zəncəfil çox ətirli, dadı tünd və yandırıcıdır, yarpaqlarının ucu iti, güllərinin rəngi sarımtıldır. Yarpaqları və kökləri müalicəvi əhəmiyyətə malikdir və isti və soyuq yeməklərdə ədviyyat kimi işlədilir.

Fərruxi Sistani bir mədhiyyəsində yazır:

تا به رنگ و بوی چون سوسن نباشد شنبلید

تا به طعم و فعل چون زیتون نباشد زنجبیل (ص.175)

(Şənbəlid gülü süsən gülünün rəngində və ətrində ola bilməz, zəncəfilin də dadı və təsiri zeytun kimi ola bilməz).

Zəncəfil isti və büzücü xassəli və dadı da tünd, iti olduğuna görə şair onu zeytunla qarşılaşdıraraq təzad yaratmışdır. Zeytun isə dadına və başqa xüsusiyyətlərinə görə ondan tamamilə fərqlənir.

Yeri gəlmişkən, əsərdə zeytun ağacının mübarək ağac olduğu yazılır və ona görə də belə bir deyim var: “Zeytun əkən adam gərək təmkinli, ehtiyatlı, toxgöz və qənaətcil olsun ki, daha çox məhsul əldə etsin”. Bu ağac çox davamlı, uzunömürlü və məhsuldar olduğuna görə qədim zərbülməsəl də vardır ki: “Hər kim zeytun ağacı əkərsə, nəvəsinə sər-vət çatdırar” (Rəngçi, 1389:177).

Qulamhüseyn Rəngçinin “Qol və giyah...” əsərində آبنوس، آبی، اربودار، بقم، بید، پسته، kimi onlarla ağac növünün izahına və təsvirinə rast gəlirik. Farsdilli şairlər bu ağacların da möhkəmliyinə, ucalığına, yarpaqlarının, güllərinin və meyvələrinin müxtəlif xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq bədii təsvir vasitəsi kimi son dərəcə maraqlı obraz və epitetlər yaratmışlar.

Qeyd etmək lazımdır ki, əsərdə **درخت (derəxt)** – ağac dil vahidi ayrıca söz maddəsində verilmişdir. Bu sözün şərh və izahı Hafiz Şirazinin aşağıdakı beyti ilə başlanır:

درخت دوستی بنشان که کام دل به بار آرد

نهال دشمنی بر کن که رنج بی شمار آرد (ص.140)

(Dostluq ağacı ək ki, ürəyindəki arzularına çatasan, düşmənçilik nihalını (tingini) kökündən çıxart, çünki o sənə saysız-hesabsız əzab gətirər).

Firdovsi Tusi Keyxosrovun Əfrasiyabla müharibə səhnəsini təsvir edərkən yazır:

وفا چون درختی بود میوه دار

همی هر زمانی نو آید به بار (ص.142)

(Vəfa hər zaman təzə bar verən meyvəli bir ağaca bənzəyir).

Bu beytdə müəllif vəfanı meyvə ağacına bənzədərək vəfasızlığa kinayə olaraq işlətmişdir.

Başqa bir misalda Nasir Xosrov Qubadiyani özünün nəsihətamiz beytlərindən birində belə deyir:

درخت تو گر بار دانش بگیرد

به زیر آوری چرخ نیلوفری را (ص.143)

(Əgər sən ağacın (yəni varlığın, şəxsiyyətin) elm, bilik məhsulu verərsə, göy qübbəsini (yəni başını) aşağı ayərsən).

Müəllif burada gözəl metafora yaratmış və insanın vücudunu ağaca, başını isə səmaya, göy qübbəsinə bənzətmişdir.

خندنگ (xədəng) – qovaq çox möhkəm bir ağac olduğuna görə ondan nizə, ox, at yəhəri və s. hazırlayırlar, həmçinin, onun nazik qabıqlarından ox və kaman üçün örtük də hazırlayırlar ki, buna fars dilində “tuzi” (nazik parça adıdır) deyirlər. Fars ədəbiyyatında “tir-e xədəng” və “zin-e xədəng” kimi ifadələr çox işlədilir. Şairlər də gözəlin kirpiklərini oxa bənzədərək onu “tir-e xədəng” adlandırırlar. Fərruxi Sistani yazır:

ای مژہ تیر و کمان ابرو تیرت به چه کار
تیر مژگان تو دلوزتر از تیر خدنگ (ص.128)

(Ey kirpiyi ox, qaşı kaman, ox sənin nəyinə gərəkdir, sənin kirpiklərinin oxu qovaaq ağacından olan oxdan daha yandırıcıdır).

Bu beytdə müəllif “tir-e xədəng” və “tir-e moje” sözlərini tikanlı və yandırıcı kirpiklərə kinayə olaraq işlətməmişdir.

Atın yəhəri də xədəng ağacından düzəldiyinə görə bədii ədəbiyyatda at yəhəri sadəcə olaraq “xədəng” adlandırılır. Məsələn, Osman Muxtari aşağıdakı beytində yazır:

یکی دیو دیگر در آمد به جنگ
رساندش به خاک از فراز خدنگ (ص.129)

(Artıq döyüş meydanına daha bir div gəldi, yəhərin üstündən onu yerə vurdu).

Yəni müəllif demək istəyir ki, xədəngdən hazırlanmış yəhərin üstündən onu yerə vurdu. Bu da məcaz tərzində olan bənzətmədir.

سرو (sərv) – **sərv** ağacı iynəyarpaqlı, hündürlüyü 25 metrə çatan həmişəyaşıl ağacdır. Bədii ədəbiyyatda uca boylu, düz qamətli adamı məcazi mənada “zad sərv”, “sərv-e azad”, “azad sərv” kimi ifadələrlə sərv ağacına bənzədirlər. Firdovsi Tusi də aşağıdakı beytdə belə yazır:

نگه کرد خسرو بدان زاد سرو
به رخ چون بهار و به رفتن تَدرو (ص.156)

(Xosrov bahar simalı, qırqovul yerişli o azad sərvə nəzər saldı (baxdı)).

Şair gözəlin uca boylu, xoş görünüşlü olduğu üçün onu sərv ağacına bənzədərək təşbih yaratmışdır.

Fərruxi Sistaninin aşağıdakı beyti daha maraqlıdır:

باده اندر دست و خوبان پیش روی
خوبرویانی بخوبی داستان
هر یکی با قامتی چون زاد سرو
هر یکی با چهره چون ارغوان (ص.156)

(Əlində badə, qarşısında nağıllardakına bənzər gözəllər, hər birisi sərv ağacı kimi uca qamətli, hər birisi arğəvan gülü kimi gözəl çöhrəli).

Şair gözəllərin qamətini sərv ağacına və hər birinin çöhrəsini qırmızı rəngli arğəvan gülünə bənzətməmişdir.

Həmin şair başqa bir şeir nümunəsində yazır:

به قد تو گویی سرویست در میان قباي
به روی گفتمی ماهیست بر نهاده کلاه
چو ماه بود و چو سرو نه ماه بود و نه سرو
کمر نبندد سرو و کلاه ندارد ماه (ص.203)

(Qəddi-qamətdə sanki arxalığın içində sərv ağacısən, sifətin sanki başına papaq qoymuş aydır. Ay kimi idi, sərv ağacına bənzəyirdi, amma nə ay var idi, nə də sərv ağacı, sərv ağacı kəmərlə bağlamaz, ayın da papağı olmaz).

Şair burada papaq və arxalığı qeyd etməklə dostunun qədd-qaməti ilə sərv ağacı və ayla onun surəti arasındakı fərqi göstərməklə gözəl təşbih yaratmışdır.

Osman Muxtari isə sərv ağacını şairanə tərzdə belə tərif etmişdir:

به دیر صبری سروی به زود سیری گل

به جان فروزی ماهی به دلفریبی حور (ص.205)

(Dözümlülükdə və möhkəmlikdə sərv ağacı kimisən, tez dolğunlaşmaqda gül kimisən, heyran etməkdə aysan, füsunkarlıqda mələksən).

دیر صبری – qədim dövrlərdən sərv ağacını vəsf edərəkən dözümlülük, davamlı və möhkəm olmaq mənasında işlədilər gözəl ifadədir.

شمشاد (şemşad) – şümşad ağacının “şemşad-e ənari”, “şemşad-e nəənai” kimi müxtəlif növləri vardır. Həmişəyaşıl, davamlı və möhkəm olan bu ağac gözəllik və bəzək məqsədilə küçələrin ətrafında əkilir. Fars ədəbiyyatında şümşad ağacı da sərv ağacı kimi gözəlin qədd-qamətini ifadə etmək məqsədilə epitet olaraq işlədilir. Fərruxi Sistani bir mədhiyyəsində yazır:

زلف تو مشک سیاه و جعد تو شمشادتر

قد تو سرو بلند و روی تو ماه تمام (ص.255)

(Sənin zülfün qara müşkə, hörüklərin tər şümşad ağacına, qəddin uca sərv ağacına və üzün bədirlənmiş aya bənzəyir).

Şair məhbubun qara zülfünü qara müşkə və onun hörülmüş saçını təzə-tər şümşada, uca qamətini sərv ağacına, parlaq sifətini bədirlənmiş aya bənzətməklə gözəl bir təşbih yaratmışdır.

صندل (səndəl) – səndəl ağacı qoz ağacına bənzəyir və 30 ilə qədər yaşaya bilər. Ağaca ətirli, ağ, sarı və qırmızı rənglərdə təsadüf olunur və dülgərlikdə ondan geniş istifadə edirlər. Səndəl çubuğundan dərman və ətir düzəldilməsində də istifadə olunur. Fərruxi Sistani bir mədhiyyəsində yazır:

آب چون صندل و صندل به خوشی چون می

بوستان پر گل و گلها ز در گلشن (ص.267)

(Su səndəl kimidir, səndəl də ləzzətinə və həzzinə görə meyvə bənzəyir, bağ-bağça güllərlə doludur).

Fars şairlərinin əsərlərində suyun səndəl ağacına təşbih edilməsinə çox təsadüf olunur. Fərruxi Sistani də bu beytdə suyu rənginə görə səndəl ağacına və bu ağacın bütün başqa keyfiyyətlərinə görə onu meyvə bənzətmişdir.

Səndəl ağacının həm də fərəh, sevinc, şadlıq gətirən olduğu Nizami Gəncəvinin də aşığıdakı beytindən görünür:

صندل آسایش روان دارد

بوی صندل نشان جان دارد (ص.268)

(Səndəl ruha rahatlıq verir, səndəlin ətri ruhun nişanəsidir).

صنوبر (sənuvər) – şam ağacının 20-yə qədər növü var. Bağlarda bəzək üçün əkilən bu ağacın hündürlüyünün 30-40 metrə qədər olmasına baxmayaraq, çox yüngül

olduğuna görə ondan kağız və kibrit hazırlanmasında istifadə olunur. Fars şairləri məhbubun qədd-qamətini sərv ağacı kimi uca görkəmli şam ağacına bənzədərək təşbih obrazları yaratmışlar. Sədi Şirazinin aşağıdakı beyti buna misal ola bilər:

سرو رفتاری صنوبر قامتی
ماه رخساری ملایک منظری (ص.271)

(Sərv yerişli, sənubər qamətlisən, ay üzlü, məlaikə görünüşlüsən).

Şair gözəlin yerişini sərv ağacına, qədd-qamətini sənubər ağacına, ağ çöhrəsini aya və görünüşünü məlaikəyə bənzədərək gözəl təşbih obrazları yaratmışdır.

Hafiz Şirazi də məhbubun düz və uca qamətini şam ağacına, ürək şəklində olan meyvəsini öz ürəyinə, ürəyinin döyünməsinə isə küləyin təsirindən söyüd ağacının budaqlarının əsməsinə bənzədərək yazır:

دل صنوبری ام همچو بید لرزانست
ز حسرت قد و بالای چون صنوبر دوست (ص.272)

(Qədd-qaməti şam ağacına bənzəyən dostumun həsrətindən mənim şam meyvəsinə bənzər ürəyim söyüd ağacı kimi titrəyir).

Beləliklə, şam ağacının uca qaməti sərv ağacı kimi məhbubun gözəl qamətinin göstəricisi olmuşdur.

فندق (fəndoq) – **findıq** ağacı isti ölkələrdə yetişir və “fəndoq-e səhrayi”, “fəndoq-e vəhşi”, “fəndoq-e hendi” kimi növləri vardır. Fars şairlərinin dilində *findıq* sözü maraqlı təşbih obrazı olaraq “məhbubun barmaqlarının ucu” mənasında işlədilmişdir. Firdovsi Tusi özünəməxsus zövq və üslubla Firəngizin surətini gülə bənzədərək yazır:

فرنگیس بگرفت گیسو به دست
به فندق گل ارغوان را بخت (ص.303)

(Firəngiz hörüklərini əlinə aldı və barmaqlarının ucu ilə üzünü cırdı (cıraqladı)).

Şair burada Firəngizin çöhrəsini ərğəvan gülünə istiarə olaraq işlətmişdir. Əsədi Tusi də bu sözü özünəməxsus şəkildə epitet olaraq işlətmişdir:

ز بادام بر ماه مرجان خرد
گهی ریخت گاهی به فندق سترد (ص.305)

(Mərcan kimi ay üzünə badamdan xırda dənələr səpərdi, gah də onları findıqtək yığıb götürərdi).

Göründüyü kimi, bu beytin hərfi tərcüməsi anlaşılmaz oldu. Çünki burada badam – gözə, ay – üzə, xırda mərcan – göz yaşlarına, findıq da, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, barmaqların ucuna istiarə olaraq işlənmişdir. Beytin düzgün tərcüməsi belə olmalıdır:

(Onun göz yaşları gah üzünə axırdı, gah da barmaqlarının ucu ilə onu təmizləyirdi).

عنب (ennab) – **innab** bu ağacın ümumi adıdır. Digər adları “təbər-xun”, “səncəd-e qorqan” və “şeylank”dır. Hündürlüyü 4-6 metrə qədər olur, yarpaqları kiçik və şəffafdır. Meyvəsi qırmızımtıl, ya da tünd-qırmızı rəngdə olur. Bu ağacın meyvələri həm təzə, həm də qurudulmuş halda yeyilir. Şairlər məhbubun dodaqlarını və kədərli göz yaşlarını

innabın qırmızılığına, təzə innabı isə məhbubun barmaqlarına bənzətmişlər. Məsud Səid Salman yazır:

چو چوب عنابم گر چین گرفت روی همه
گرفت اشکم در دیده گونه عناب (ص.289)

(*Bütün üzüm innab çubuğu kimi qırışdığından gözüm innab vəngli yaşla doldu*).

Şair burada üzünün düşkünlüyünə və sifətinin qırış-qırış olmasına işarə edir və çox ağlamaqdan tökülən göz yaşlarını innabın qırmızı rənginə bənzədir. Bu beytdən həm də məlum olur ki, bu ağacın çubuğu qırış-qırış olur.

Sədi Şirazi də həmin mənada qırmızı rəngi innabın rənginə təşbih olaraq yazır:

به خون عزیزان فرو برده چنگ
سر انگشته کرده عناب رنگ (ص.290)

(*Əlini əzizlərinin qanına batırıb, barmaqlarının ucunu innab rəngində etdi (yəni qızartdı)*).

Nəticə

Nəticə olaraq qeyd edilməlidir ki, doktor Qulamhüseyn Rəngçinin “Qol o گیاه دەر ادەبییات-ە مەنزوم-ە فارسى” adlı izahlı lüğətində klassik farsdilli poeziyada işlədilən bitki adları ilə bağlı zəngin və elmi baxımdan diqqətəlayiq epitetlərə, eləcə də müxtəlif bədii təsvir vasitələrinə geniş şəkildə yer verilmişdir. Müəllif bitki adlarını yalnız leksik vahid kimi deyil, onların poetik mətn daxilində qazandıqları semantik çalarlar, simvolik mənalar və estetik funksiyalar baxımından təhlil edir ki, bu da əsərin elmi dəyərini xeyli artırır.

Bu baxımdan sözügedən lüğət təkcə botanika və ya bitkiçilik sahəsində çalışan mütəxəssislər üçün deyil, eyni zamanda, dilçilik, ədəbiyyatşünaslıq və poetika sahəsində araşdırma aparan tədqiqatçılar üçün də mötəbər mənbə kimi əhəmiyyət daşıyır. Xüsusilə Azərbaycan ədəbiyyatında, daha çox klassik poeziyada geniş yayılmış təşbih, metafora və epitetlərin düzgün anlaşılması və elmi şəkildə şərh baxımından belə ensiklopedik xarakterli lüğətlərə müraciət etmək zəruri görünür. Bu cür mənbələr bədii mətnlərin semantik qatlarının açılmasına, poetik obrazların mənşə və funksiyasının dəqiq müəyyənləşdirilməsinə, nəticə etibarilə isə klassik ədəbi irsin daha dolğun və düzgün şəkildə dəyərləndirilməsinə mühüm töhfə verir.

QAYNAQLAR:

1. Dehxoda, Əliəkbər. *Loğətname-ye Dehxoda*. www.vajehyab.com.
2. Dəstgerdi, Vəhid. (1318). *Gəncine-ye Gəncəvi*. Tehran: Entəşarat-e Vəzarət-e fərhang.
3. Henduşah Naxçevani, Məhəmməd ibn. (1341). *Sihah-ol-fors*. Be ehtemam-e Doktor Əbdoləli Taəti. Tehran: Bonqah-e tərcome və nəşr-e kitab.
4. Xanləri, Zəhra. (1341). *Rahnəma-ye ədəbiyyat-e farsî*. Tehran: Ketabxane-ye Ebn-e Sina.

5. Mərdani, Nəsrolla. (1371). *Setiğ-e soxən*. Tehran: Sazeman-e motalee və tədvin-e kotob-e olum-e ensani-ye daneşqahha.
6. Rəfilı, Mikayıl. (1958). *Ədəbiyyat nəzəriyyəsinə giriş*. Bakı: V.İ.Lenin adına APİ-nin nəşriyyatı.
7. Rəngçi, Qolamhüseyn. (1389). *Qol o giyah dər ədəbiyyat-e mənzum-e farsı*. Tehran: Moəssese-ye motaleat və təhqiqat-e fərhangı.
8. <https://senet.az/guney-şairi%C9-poema-yaradıcılığında-epitet>
9. <https://ganjoor.net>

An Explanatory Dictionary of Plant Names Based on Selected Examples of Classical Persian Poetry

ZİYAFAT MAMMADOVA**

Summary

The author of the work "Gol ve giyah der ediyat-e manzum-e Farsi" (Names of plants used in Persian poetry), the Iranian scientist Dr. Gholamhossein Rangchi, was dedicated to the explanation and detailed interpretation of lexical units related to the world of plants. This book was published in Tehran in 1994 (1372). The Persian language is known as the language of poetry. Since the creation of the first Persian poetic works, poets have created unique poetic examples and rich literary works describing the color, aroma and appearance of plants, especially flowers. In the works of Persian poets, the flower is a symbol of elegance, freshness and beauty, as well as a source of joy and happiness, and they interpreted it as "Amen", which touches, revives and strengthens the soul.

The goal of Dr. Gholamhossein Rangchi when writing this book was to collect and study examples of poems devoted to the plant world, written by Persian-speaking poets, from the era of the first poems to the beginning of the Mongol rule. As a result of extremely painstaking and intense work, the author created a very valuable work for researchers working in the field of linguistics, literary studies, lexicography and source studies. In this book, the author gives a detailed description, explanation and analysis of 250 different types of plants, and also compiles an interesting and useful explanatory dictionary, citing about 870 poems by approximately 75 poets.

Keywords: *classical Persian-language poetry, plant names, flowers, Gholamhossein Rangchi, epithet and tashbeh.*

Толковый словарь названий растений, отобранных из образцов классической персоязычной поэзии

ZİYAFAT MAMÉDOVA***

Резюме

Автором работы «Гол ва гиях дәр адабийят-е манзум-е фарси» («Названия растений, используемые в персидской поэзии»), посвященной объяснению и подробному толкованию лексических единиц, связанных с миром растений, является иранский ученый доктор Гулам Хоссейн Рангчи. Эта книга была опубликована в Тегеране в 1994 (1372) году. Поскольку персидский язык известен как язык поэзии, известно, что с момента создания первых персидских поэтических произведений поэты создавали уникальные поэтические

** Baku State University, Faculty of Oriental Studies; mziyafat@gmail.com

*** Бакинский Государственный Университет, Факультет востоковедения; mziyafat@gmail.com

примеры и богатые литературные произведения, описывающие цвет, аромат и внешний вид растений, особенно цветов. В произведениях персидских поэтов цветок является символом изящества, свежести и красоты, а также источником радости и счастья, и они интерпретировали его как «аминь», который трогает, оживляет и укрепляет душу.

Целью доктора Гулама Хусейна Рангчи при написании этой книги было собрать и изучить примеры стихотворений, посвященных растительному миру, написанных персидскоязычными поэтами, начиная с эпохи первых стихотворений и до начала монгольского правления. В результате чрезвычайно кропотливой и напряженной работы автор создал очень ценный труд для исследователей, работающих в области лингвистики, литературоведения, лексикографии и источниковедения. В этой книге автор дает подробное описание, объяснение и анализ 250 различных видов растений, а также составляет интересный и полезный пояснительный словарь, цитируя около 870 стихотворений примерно 75 поэтов.

Ключевые слова: *классическая персоязычная поэзия, названия растений, цветы, Гуламхосейн Рангчи, эпитет и ташбих.*

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 26.11.2025
Çapa qəbul tarixi: 22.12.2025
Çap olunma tarixi: 28.01.2026